

стати, да временски распон од појаве једне књиге до друге неће бити толико дуг (преко десет година), а да ће и наше друштво и наша заједница имати разумијевања за послове ове узорије радне организације и да ће то и финансијски знати изразити.

Ахмед Хаџировић

Др АТИФ ПУРИВАТРА: *Југославенска муслиманска организација у политичком животу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Сарајево 1974, (стр. 658)

Политички живот Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од њеног проглашења 1. децембра 1918. до увођења шестојануарске диктатуре 1929. године, може се најбоље сагледати и реконструирати кроз дјелатност грађанских политичких странака. Крхка грађанска демократија у Краљевини СХС, рођена у условима опште кризе буржоаског политичког система, изазване првим свјетским ратом и утицајима октобарске револуције, раздирана је бројним социјалним и националним супротностима којима је нова држава од почетка била оптерећена. Настојања двора и врхова српске буржоазије да у новоствореној државној заједници осигурају своју политичку и економску хегемонију, те потреба свих националних буржоазија да се прилагоде новим оквирима политичког живота и »правилима игре«, која је он наметао, нужно су изазивали различите отпоре и водили једном у великој мјери новом страначком реструктурирању и организирању. На тој основи, већ у првим мјесецима послје уједињења, реструктурирано је више старих и створен већи број потпуно нових грађанских политичких странака и група. Њихова историја, бар када је ријеч о оним најважнијим »националним« странакама, представља практично историју политичког живота југославенске буржоаске државе у вријеме њеног парламентарног режима. Наша послеријатна историјска наука није, на жалост, још ни близу монографски истражила и обрадила историју ових странака, чак ни оних највећих и политички најутицајнијих. Оскудан фонд о историји грађанске политике у Краљевини СХС увећан је крајем 1974. године једном значајном монографијом о мјесту и улози Југославенске муслиманске организације у политичком животу Краљевине СХС од 1918. до 1929, чији је аутор др Атиф Пуриватра, професор Факултета политичких наука у Сарајеву.

У недостатку нових истраживања и студија, дуго времена су о политичком животу у Краљевини СХС, а посебно о појединим грађанским странкама, које су у њему активно учествовале, давале често једностране и паушалне историјске оцјене. Вјероватно да ниједна од тих странака није тако једноставно и једнострано оцјењивана као Југославенска муслиманска организација (ЈМО). Монографија Атифа Пуриватре представља први цјеловит напор да се политички пут ове странке научно реконструира на основу обимне и разноврсне историјске грађе. То обиље нове и досад непознате и некористићене историјске грађе представља прву и основну вриједност Пуриватрине студије, без обзира на то да ли ће неко извести закључак да сав тај материјал потврђује раније оцјене или их у већој или мањој мјери ревидира. Истраживачки напор А. Пуриватре добија посебно на значају када се зна чињеница да је архива ЈМО изгубљена, те да је за реконструирање њене историје требало слиједити често посредне изворе различитог поријекла и значаја, критички их цијенити и затим склопити у мозаик једног доба и људских судбина и менталитета у њему. Све сложене истраживачке и литерарне проблеме које је таква ситуација наметала А. Пуриватра је успио ријешити, па се слободно може рећи да његова студија у сва-

ком погледу представља изузетно значајно дјело у новијој босанској и југославенској историјској науци.

Студија А. Пуриватре састоји се практично из два дијела, мада их аутор није формално у књизи раздвојио. Први дио (глава I – VIII) обрађује услове настанка и даљу конкретну политичку дјелатност ЈМО до увођења шестојануарске диктатуре. У другом дијелу (глава IX – XII), аутор је по свим правилима модерне политолошке анализе обрадио програм ЈМО, облике њеног организовања и активности на терену, социјалну структуру њеног чланства и њен став у питању националности босанскохерцеговачких Муслимана. Књига је опремљена потпуном научном апаратуром, закључком, исцрпним списком извора и литературе, и именским регистром, па је с те стране, за будуће истраживаче, веома корисна и употребљива.

У политичком развоју ЈМО, аутор разликује двије етапе. Прва је од оснивања странке, средином фебруара 1919. до 31. марта 1922, када је поводом доношења закона о подјели земље на области дошло до расцјепа у вођству ЈМО. Друго раздобље почиње од априла 1922. и траје до проглашења шестојануарске диктатуре, када је забрањена дјелатност политичких странака, па према томе и Југославенске муслиманске организације. Према мишљењу аутора, забрана ЈМО не значи да је та странка престала стварно постојати, али би се о облицима њеног дјеловања у раздобљу од 1929. до 1941. могло конкретно говорити тек након даљих истраживања.

Југославенска муслиманска организација проистекла је из општих социјалних и политичких околности у којима су се босанскохерцеговачки Муслимани као цјелина нашли након уједињења 1918, пошто су се раније муслиманске странке угасиле почетком првог свјетског рата. На повезивање и окупљање муслиманских грађанских политичара у првим мјесецима послје уједињења битно су утицала три чиниоца: масовни напади на животе и имовину муслиманског становништва готово у читавој Босни и Херцеговини; аграрни интереси муслиманских земљопосједника; и неадекватна заступљеност Муслимана у структури органа власти формираних у БиХ непосредно послје уједињења. За положај Муслимана, непосредно по уједињењу, карактеристична је њихова општа лична и имовинска несигурност усљед различитих »освета« и шиканирања која су вршена над њима, често и од стране органа власти. Један знатан дио буржоаске штампе отворено је сијао мржњу и неповјерење према Муслиманима, приписујући им антидржавне тежње и расположења. О свему томе Пуриватра је прикупио огромну грађу, па су његова излагања о положају и прогонима Муслимана документована у сваком погледу. У таквој ситуацији долази до окупљања муслиманских политичара и стварања паралелних организација у Тузли, Сарајеву и Бањој Луци, а покрећу се и два листа, »Једнакост« и »Вријеме«, који у јавности заступају муслиманске интересе. На програмима ових група и листа »Вријеме« убрзо се организира више срезова у БиХ. До уједињења ових организација дошло је на скупштини у Сарајеву од 14. до 17. фебруара 1919. Ту је основана јединствена политичка странка босанскохерцеговачких Муслимана, под називом Југославенска муслиманска организација, усвојен њен програм и статут и изабран централни одбор од 31 члана.

У првим мјесецима политичког живота нове државе, чије је средиште било Привремено народно представништво, ЈМО је имала веома скучен простор за дјеловање. Главни одбор Народног вијећа СХС за БиХ делегирао је 11 Муслимана у ПНП, од којих је ЈМО само двојицу (др Мехмеда Спаху и др Халида Храсницу) признала за своје представнике. Остали су припадали групи Муслимана – »демократска« окупљених око листа »Једнакост«. У своје најважније непосредне задатке у овом периоду ЈМО је убрајала постизање личне и имовинске сигурности Муслимана, те заштиту њихових аграрних интереса и вјерско-просвјетне аутономије. Један од кључних политичких захтјева ЈМО било је питање проширења организације међу Муслиманима изван Босне и Херцеговине, што су тадашњи владајући кругови свим расположивим средствима онемогућавали. У питању унутрашњег државног уређења (сложена или унитарна држава) које је представљало основни уставни и политички проблем Краљевине СХС, ЈМО је заузела опрезно и опортунистичко

држање, које ће остати доминантна карактеристика њеног дјеловања до 1929, па и касније. По својој тежњи да очува цјелину и аутономију БиХ као основни оквир свог политичког утицаја и арбитражања, ЈМО се приближавала тадашњим федералистичким странкама у југославенској буржоаској држави. С друге стране, вођство ЈМО је држало да своје економске и друге захтјеве не може остварити у опозицији него уз ослонац и сарадњу, »а евентуално и фузију« са оним странкама »које имају присташе и у Србији, које раде око изградње државног јединства«. Одатле је ЈМО у свом дјеловању тактизирила зависно од констелације политичких односа и често у пракси одступала од прокламираних начела.

Прву политичку провјеру ЈМО представљали су избори за Уставотворну скупштину 28. новембра 1920. године. На изборима ЈМО је постигла изузетан успјех добивши 110.895 гласова, што јој је донијело 24 мандата у Конституанти, и прво мјесто међу босанскохерцеговачким странкама. Избори су показали да су практично готово сви муслимански бирачи гласали за ЈМО. Ова компактност муслиманског бирачког тијела уз ЈМО дошла је до изражаја и на свим каснијим парламентарним изборима у Краљевини СХС (1923, 1925. и 1927), мада у броју освојених мандата успјех из избора за Конституанту није више никад остварио. Мада је уживало подршку широких слојева муслиманског становништва, вођство ЈМО није никад формулирало програм акције који би ишао на стварно побољшање социјалних и културних прилика тог становништва. У досадашњој литератури везаност највећег дијела муслиманског бирачког тијела уз ЈМО обично је тумачена тако што су наводно »назадњачке хоце и бегови« због својих класних интереса распиривали вјерску мржњу међу »неукиим« и »заосталим« муслиманским становништвом. Сада је А. Пуриватра својим истраживањем показао да је управо било супротно. Нетрпељивост према Муслиманима и безобзирно угрожавање њихове егзистенције, под паролом која им је често у једном дијелу тадашње штампе добацивана »Турци у Азију«, били су основни чиниоци окупљања муслиманског становништва око ЈМО. Успјех ЈМО на изборима за Конституанту је управо тако тумачен у политички зрелијем дијелу тадашње јавности.

ЈМО се у Уставотворној скупштини нашла пред алтернативом: остати у опозицији или сарађивати са радикалско-демократском коалиционом владом. Посланички клуб ЈМО одлучио се за другу алтернативу, која је отворила пут према власти и остварењу непосредних страничких и класних циљева. Споразумом са владом Николе Пашића, марта 1921, ЈМО се обавезала да ће гласати за владин нацрт устава. Истовремено ЈМО је добила два ресора у влади (индустрија и трговина и народно здравље), а у Земаљској влади за БиХ четири начелничка мјеста. У споразуму са владом ЈМО је тражила поред тога да се у уставу очува цјелина БиХ (што је дијелом и унијето у члан 135. Видовданског устава), да се Муслиманима пружи ефикасна заштита од прогона, да се пружи материјална помоћ муслиманским вјерско-просвјетним и вакуфским установама, те да влада ријешити питање накнаде за одузета кметовска селишта и беглукче земље. Већину ових захтјева влада након изгласавања устава није испунила, што је било сталан извор неслагања у вођству ЈМО пред које се постављала дилема, демисионирати или и даље сарађивати са владом која не извршава преузете обавезе. То питање се посебно заоштрило када је у скупштини дошло на ред претресања нацрта закона о подјели земље на области. Посланички клуб ЈМО се подијелио на »десничаре« који су били за иастављање сарадње са владом, и на »љевичаре« који су тражили прекид сарадње. »Љевичаре« је водио др М. Спахо, који је 1. фебруара 1922. поднио оставку на положај министра за индустрију и трговину. »Десничари« који су у Посланичком клубу ЈМО имали већину (13 од 24) наставили су сарадњу са владом и одмах попунили упражњено министарско мјесто у влади. Неслагања из Посланичког клуба преишјела су се на Централни одбор странке, па је марта 1922. дошло до коначног расцјепа у ЈМО. У Централном одбору и на скупштини странке »десничари« су остали у мањини, па су напустили ЈМО. Ови дисиденти су одмах уз свесрдно подршку владе основали нову странку под називом Југословенска муслиманска народна организација (ЈМНО).

На скупштинске изборе 18. марта 1923. изашле су тако двије муслиманске странке: ЈМО, коју је водио др М. Спахо и ЈМНО под вођством муфтије Ибрахима Маглајлића. Мада је уживала подршку органа власти на терену, дисидентска ЈМНО је на овим изборима претрпјела потпуни пораз. Док је ЈМО добила 112.228 гласова који су јој донијели 18 мандата, дотле је ЈМНО добила свега 10.226 гласова, па је остала без иједног мјеста у скупштини, те се као организирана политичка странка одмах угасила.

Све до 1927. године ЈМО је била у опозицији, изузев краткотрајног учествовања у Давидовићевој влади од 27. јула до 6. новембра 1924. У опозицији ЈМО је улазила у различите блокове и комбинације, што је у књизи А. Пуриватре темељито реконструирано и анализирано. Карактеристично је за ово раздобље да се услови дјеловања ЈМО нису битно измијенили у односу на вријеме стварања ове странке. Лична и имовинска сигурност Муслимана се побољшала након Видовданског устава и општег смиривања прилика, али пљачкање, убиства и шиканирања појединачно практично нису престајала, посебно у појединим дијеловима БиХ и Санџака. Вјерски притисак на Муслимане, посебно у војсци, био је и даље присутан, често у веома оштрим видовима. Сумња у Муслимане као »антидржавне« елементе и у ЈМО као »аутономашку« и »кемалистичку« странку стално је у одређеним формама подгријавана. Читава ова ситуација која је у Пуриватриној студији веома пластично насликана на основу широке и разноврсне грађе, која не оставља сумњу у аутентичност приказаног политичког, социјалног и духовног миљеа међуратне муслиманске средине, намеће бројна даља питања из историје Муслимана. Сав тај миље је посебно индикативан при посматрању и анализирању читаве једне генерације муслиманских интелектуалаца и јавних радника који су се формирали у условима двадесетих година. То је, међутим, већ ствар даљих истраживања.

Посљедње двије године парламентарног живота у Краљевини СХС, ЈМО је провела у влади, пошто је 17. априла 1927, скупа са Демократском странком ушла у владу Веље Вукићевића. Вођа ЈМО, др М. Спахо, преузео је у тој влади ресор трговине и снабдијевања. Замршени политички односи тог времена, те ток првих обласних и општинских избора у Краљевини СХС и парламентарних избора 1927. исцрпно су приказани у студији А. Пуриватре. Након крвопролића у скупштини, ЈМО је ушла, мада са великим опрезом у владу Антона Корошца, посљедњу »парламентарну« владу прије проглашења шестојануарске диктатуре. По мишљењу А. Пуриватре, ЈМО се одлучила да учествује у Корошчевој влади из страха од »ампутације« »пречанских« крајева из састава Краљевине СХС, о чему се тада доста говорило. ЈМО је била апсолутно против ампутације, пошто би у том случају дошло до подјеле Босне и Херцеговине, чиме би и Муслимани били раздвојени у двије државе. Трагика ове перспективе по босанскохерцеговачке Муслимане утицала је на вођство ЈМО да уђе у Корошчеву владу. Политичко осматрање у Београду и везу са србијанским грађанским политичарима након проглашења диктатуре Спахо је одржавао преко др Шефкије Бехмеи, који је управо у том циљу отворио адвокатску канцеларију у Београду. Прије петомјесних избора 1935, Спахо је у два маха отворено истукао против диктатуре. Први пут након октроирања устава, пред новембарске изборе 1931, када је дао заједничку изјаву са вођама четири друге грађанске странке (А. Станојевићем, Љ. Давидовићем, Ј. Јовановићем и А. Корошчем) да нови устав не омогућава изражавање праве народне воље на предстојећим изборима, те да њихове партије неће на њих изаћи. У јануару 1933, након објављивања тзв. Загребачких, те Корошчевих пунктација, Спахо је изашао са својим »пунктацијама« у којима се централистичко државно уређење оштро напада и захтијева »уређење државе по равноправним политичко-историјским јединицама«.

Резултате до којих је дошао, пратећи историјски развитак ЈМО, Пуриватра је у другом дијелу књиге настојао провјерити политолошком анализом програма, облика организације и форми конкретног политичког дјеловања и социјалног састава ове странке. Насупрот досадашњим паушалним оцјенама о ЈМО као »вјерској« или чак »клерикалној« политичкој странци, Пуриватрина истраживања показују да вјерски чинилац у ЈМО није имао никакву изузетну димензију која није била при-

сутна у дјелатности других буржоаских странака у Краљевини СХС. Тачно је да је ЈМО настојала да у вакуфским одборима и осталим вјерско-просвјетним институцијама Исламске заједнице осигура свој утицај, па је одатле поклањала знатну пажњу вакуфским изборима, скупштинама културних друштава итд. Међутим, и остале грађанске странке су се трудиле да у сличним институцијама осигурају свој политички утицај. У погледу страначке организације, може се рећи да је ЈМО у односу на већину осталих грађанских странака у Краљевини СХС имала већи степен организације и унутрашње повезаности. Општи је закључак да ЈМО по својој организацији, програму, тактици и стратегији, и односу према бирачима спада у ред грађанских странака, у којој ни вјерски нити »феудални« чиниоци који су јој обично досад приписивани немају неки изузетан значај. Они се у дјелатности ЈМО јављају само као израз особености положаја Муслимана и једног мањег дијела њихове социјалне структуре. Вође и активисти странке били су готово искључиво лаици. Мада је ЈМО посећивала доста пажње економским интересима бивших муслиманских велепосједника, у њој је ипак доминантну улогу имао грађански, нешто модернизирани »чаршијски« елеменат.

У посебном поглављу Пуриватра је обрадио став ЈМО према националности Муслимана. Ова анализа показује да вођство ЈМО није имало јасан став у питању националности Муслимана, мада се борило да очува њихову цјелину и посебност у односу и на Србе и на Хрвате. У читавом овом комплексу вођство ЈМО није никад дошло до неког јасног и одлучног концепта, па тако ни посебност Муслимана није никад успјело подићи на ниво националног питања.

Пуриватрина књига намеће један општи закључак када је ријеч о политичкој историји Муслимана после 1878. године. Како је Пуриватра утврдио, ЈМО је потпуно нова странка и између ње и муслиманских странака које су дјеловале у доба аустроугарске управе у Босни и Херцеговини не постоји континуитет. Ако се сада иде даље, па упореди дјелатност ЈМО са дјелатношћу муслиманских странака прије првог свјетског рата, онда се види да су и једни и други, само у два различита времена, имали да рјешавају готово исте проблеме везане за живот муслиманског становништва. Не намеће ли то закључак да се политички развитак Муслимана кретао у два одвојена круга унутар којих су се рјешавала иста питања. Ствари које су до првог свјетског рата на одређени начин већ биле ријешене, морале су се изнова рјешавати у оквиру југославенске буржоаске државе, што је развитак муслиманског грађанства, па и читаве заједнице у извјесном смислу вратило 1918. на почетак. Овакав закључак који се овдје само набације морао би се наравно потврдити даљим истраживањима.

Др Мустафа Имамовић

XI. МЕЂУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЈА ИСТОРИЧАРА РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА У ЛИНЦУ 9 – 13. СЕПТЕМБРА 1975.

И 1975. године у Линцу је одржан, једанаест по реду, међународни скуп (119) историчара из 21 земље који се баве историјом радничког покрета. Скуп је био посвећен двјема темама, и то: 1. *Политика јединственог и Народног фронта у антифашистичкој борби радничког покрета до 1939. године*; 2. *Класна борба и национално питање у вријеме Друге интернационале* (до првог свјетског рата). Особиту пажњу привукла је прва тема с обзиром на јубиларну 30-ту годишњицу ослобођења од фашизма.

О првој теми главни реферат поднијели су К. К. Ширња (Москва) и (Шумахер) Н. Schumacher (Берлин, Њемачка Демократска Република). Аутори су изложи-